

ἔφθανε μέχρι τῆς ἄνω ἐπιφανείας αὐτῶν. Ἡ ὑψηλότερα βαθμὶς, ἡ ὁποία ἐχρησίμεινε συγχρόνως καὶ ὡς κατώφλιον ὕψους ἔχουσα περίπου 0,28 μ. ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν μεγάλων ὀρθογωνικῶν λίθων ἐπὶ τῶν ὁποίων διακρίνονται ἀκόμη ὀπαὶ πρὸς στήριξιν τοῦ λωστοῦ διὰ τὴν τοποθέτησιν τῶν λίθων τοῦ κατωφλίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Καμπούρογλου πρὸ τοῦ προπύλου ἐφθασεν εἰς βάθος ἐνὸς περίπου μέτρου πρὸς διευκόλυνσιν δὲ τῆς ἀναβάσεως ἔθεσε πρὸ τῶν βαθμίδων δύο λίθους τοὺς ὁποίους ἐξέλαβεν ὁ Wide ὡς εὗρισκομένους εἰς τὴν ἀρχικὴν των θέσιν καὶ ἠπέθεσεν ὅτι ἀρχικῶς πρὸ τοῦ προπύλου τέσσαρες ἦσαν ἐν συνόλῳ αἱ βαθμίδες.

Διὰ τῆς ἐφεινῆς ἀνασκαφῆς ἐτερματίσθησαν σχεδὸν αἱ ἐργασίαι ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἀφροδίτης, μένουσιν ἀκόμη μόνον ὀλίγα σημεῖα νὰ ἐξετασθῶν καλλίτερον, ἡ θέσις τοῦ περιβόλου πρὸς δυσμὰς ἀπὸ τοῦ ναῖσκου μέχρι τῆς πρὸ τοῦ Ἱεροῦ διερχομένης ὁδοῦ, καὶ ἡ ἔκτασις καὶ ὁ ὄρισμός τῆς χρήσεως τῶν ἀνευρεθέντων κατὰ τὰς τελευταίας ἀνασκαφὰς τοίχων κάτωθεν καὶ πέριξ τοῦ οἰκίσκου, ἰδίως πρὸς δυσμὰς. Πρὸς ἐκτέλεσιν ὅμως τῶν ἐργασιῶν αὐτῶν εἶναι ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἀπαλλοτριώσις τοῦ μικροῦ χώρου τοῦ παρακειμένου πρὸς τὸ Ἱερὸν ἀγροῦ ἀνήκοντος εἰς ἰδιώτην.

Ἔως ὅτου γίνῃ ἡ τελικὴ δημοσίευσις τοῦ Ἱεροῦ, δημοσιεύομεν ἀπὸ τοῦδε νέον σχέδιον τῆς περιοχῆς του μετὰ τὰς τελευταίας μας ἐργασίας, διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται φανερὰ ἡ ἐπελθοῦσα εἰς τὴν ἀποκάλυψιν τούτου πρόδοδος (πρβ. πρὸς σύγκρισιν τὸ σχέδιον τοῦ S. Wide AE 1910 πίν. 1).

Κ. ΚΟΥΡΟΥΓΙΩΤΗΣ, Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ

3. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΛΕΥΣΙΝΟΣ 1939

Ἡ πρόθεσις μας νὰ ἀνασκάψωμεν τὸ 1939 τὸ ἀνακαλυφθὲν τὸ 1938 πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἱεροῦ τῆς Ἑλευσίνος σπουδαῖον μυκηναϊκὸν νεκροταφεῖον, περὶ τοῦ ὁποίου ἐσημειώσαμεν ὀλίγα εἰς τὰ Πρακτικὰ τοῦ 1938 (σελ. 40), ἐματαιώθη ἔνεκα τῆς ἐπιστρατεύσεως τοῦ Τραυλοῦ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἔτους. Διὰ τοῦτο ἐτράπημεν πρὸς ἄλλας κατευθύνσεις πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ κυρίου θέματος τῆς ἀνασκαφῆς μας, τὸ ὁποῖον ἦτο ἡ περαιτέρω ἔρευνα τῆς παλαιότητος ἱστορίας, τῆς προϊστορίας τῆς Ἑλευσίνος. Ἐσκάψαμεν τὰ βαθύτατα στρώματα εἰς διάφορα σημεῖα γειτονεύοντα πρὸς τὸ Ἱερὸν ἀνατολικῶς καὶ πρὸς νότον αὐτοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ εἰς ὀλίγα σημεῖα, ὅπου δὲν εἴχομεν σκάψει προηγουμένως.

Ἐκτὸς τοῦ Ἱεροῦ εἰς ἀπόστασιν πενήκοντα περίπου μέτρων πρὸς Νότον τοῦ νοτίου στρογγύλου πύργου τοῦ λεγομένου Λυκουργείου περιβόλου τοῦ

ιεροῦ, ἐντὸς τοῦ χώρου τοῦ ὑστερωτέρου κτιρίου, τὸ ὁποῖον ὀνομάζομεν Ῥωμαϊκὴν ἀγορὰν, εἰς βάθος μεγαλήτερον τῶν δύο μέτρων ὑπὸ τὸ ἔδαφος τοῦ κτιρίου τούτου ἀνεκαλύψαμεν ὀλίγα ἐρείπια οἰκημάτων, τὰ ὅποια διὰ τῶν ἀγγείων τὰ ὅποια εὐρίσκονται πλησίον αὐτῶν, βεβαιώνεται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν περίοδον. Πρὶν φθάσωμεν εἰς τὸ βάθος αὐτό, 0,80 μ. περίπου χαμηλότερον τοῦ ἐδάφους τοῦ Ῥωμαϊκοῦ κτιρίου εὗρομεν γεωμετρικὸν τάφον ἀποτελούμενον ἐξ ἀπλοῦ ὀρθογωνικοῦ λάκκου, τοῦ ὁποῖου τὸ πενιχρὸν κτερίσμα ἀπετελεῖ μετρίου μεγέθους γεωμετρικὴ πρόχους, τοῦ συνήθους σχήματος μὲ παχεῖαν κοιλίαν καὶ ὑψηλὸν κυλινδρικοῦν λαιμὸν ἄνευ ἰδιαιτέρου ποδός, κοσμουμένη ἐπὶ τῆς κοιλίας μὲ λεπτὰς περιφερικὰς γραμμὰς χωριζομένας διὰ πλατειῶν ζωνῶν μὲ μέλιν γάνωμα. Ἡ εὗρεσις τοῦ τάφου τούτου ἀποδεικνύει, ὅτι καὶ ἔως ἐκεῖ ἐκτείνεται τὸ γεωμετρικὸν νεκροταφεῖον, περὶ τοῦ ὁποῖου ἔγραψεν ὁ Σκιας, ἀφοῦ ἐσυνέχισε τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ Φιλίου ἐπὶ τοῦ ἰδίου νεκροταφείου.

Τὰ ἴδια ἀποτελέσματα, τὴν εὗρεσιν δηλαδὴ εἰς τὰ βαθύτατα στρώματα λειψάνων μεσοελλαδικῆς κατοικήσεως, εἴχομεν καὶ πρὸς ἀνατολὰς τοῦ περιβόλου τοῦ ἱεροῦ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τοῦ νοτίου στρογγύλου πύργου τοῦ Περικλείου περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ. Εἰς τὴν θέσιν ἐκείνην εἶχεν εὗρεθῆ πρὸ ὀλίγων ἔτων εἰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς μας μακρὸν ἀνάλημμα ἐκτισμένον κατὰ πολυγωνικὸν τρόπον μὲ κατεύθυνσιν νοτιοβορειαν, τὸ ὁποῖον ὑπεθέτομεν ἤδη ἔκτοτε, ὅτι ὑπεβάσταζεν ὁδὸν ἐρχομένην πιθανώτατα ἐκ τῆς θαλάσσης καὶ καταλήγουσαν εἰς τὴν πύλην, τὴν ὁποίαν ἀνεκαλύψαμεν ἡμεῖς ἐκτισμένην εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ ἀναλήμματος τοῦ προπαιστρατείου περιβόλου τοῦ ἱεροῦ, παλαιότεραν ἐπομένως τούτου καὶ δυναμένην νὰ χρονολογηθῆ εἰς τὸν ἑβδομὸν αἰῶνα. Ὅτι τὸ ἀνάλημμα ἦτο στήριγμα ὁδοῦ ἐπιστοποιήθη καλλίτερον διὰ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς μας, διότι ἠδυνήθημεν νὰ ἀποκαλύψωμεν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν τὸ κατάστρομα τῆς ὁδοῦ, ἀποτελούμενον ἐξ ἰσχυρῶς ἐπικρουσθέντων συμπήκτων μικρῶν λιθαριῶν.

Καὶ ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ εἰς μέγα βάθος σκάπτοντες πρὸς ἐξέτασιν τῶν θεμελιῶν τοῦ Περικλείου τείχους παρὰ τὴν βάσιν τοῦ νοτιοανατολικοῦ Περικλείου στρογγύλου πύργου ἐπευχύομεν παρὰ τὴν βάσιν τῶν θεμελιῶν τοῦ πύργου λείψανα μεσοελλαδικῶν οἰκημάτων εἰσχωροῦντα καὶ κάτωθεν τῶν θεμελιῶν τοῦ πύργου. Τὴν περαιτέρω ἔρευναν εἰς τὰ σημεῖα, ὅπου διὰ τῆς ἀνασκαφῆς ἐξηκριβώθη, ὅτι ἔφθανεν ἡ μεσοελλαδικὴ Ἑλευσίς ἀνεβάλαμεν διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, θεωρήσαντες ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ παρίσταται εἰς τὴν ἀνασκαφὴν καὶ ὁ ἀρχιτέκτων Τραυλός. Ἐντὸς τοῦ Ἱεροῦ σημαντικὴ ἐργασία ἔγινε καὶ παρὰ τὸ Τελεστήριον πρὸς διευκρίνησιν σπουδαίου ζητήματος τῆς οἰκοδομικῆς ἱστορίας τοῦ Τελεστηρίου. Τὰ μεγάλα θεμέλια, τὰ ὅποια εἶχον εὗρεθῆ εἰς παλαιότερας ἀνασκαφὰς ἀπέναντι καὶ τῶν τριῶν πλευρῶν τοῦ ἀνατολικοῦ

ἄκρου τοῦ Τελεστηρίου καὶ συνδέονται πρὸς τὸν στερεοβάτην τούτου διὰ διαγωνίου τοίχου, ἐθεωρήθησαν ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς εὐρέσεώς των ὡς σύγχρονα πρὸς τὴν ἀρχικὴν Περίκλειον οἰκοδομὴν τοῦ Τελεστηρίου καὶ ἐπιστεύθη ὅτι προωρίζοντο εἰς τὴν κατασκευὴν στοᾶς προσηρημένης εἰς τὸ Τελεστήριον, τελευταῖον δὲ ὁ Noack ὑπεστήριξεν, ὅτι ταῦτα ἦσαν μέρος τῶν θεμελίων περιπτέρου στοᾶς, ἡ ὁποία θὰ περιέβαλε καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων πλευρῶν τὸ Τελεστήριον, ἔγινε δὲ γενικῶς δεκτὴ ἡ γνώμη του καὶ συμφώνως πρὸς ταύτην γίνεται ἡ ἀναπαράστασις τοῦ Τελεστηρίου, ὡς τὸ ἐσχεδίασεν ὁ ἀρχιτέκτων Ἰκτίνος νὰ γίνῃ εἰς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον. Εἴχομεν πρὸ πολλοῦ παρατηρήσει, ὅτι πολλοὶ λίθοι τῶν ἐν λόγῳ θεμελίων προήρχοντο ἐξ ἄλλου κτιρίου καὶ δὲν ἦσαν ἀρχῆθεν προωρισμένοι νὰ χρησιμοποιηθοῦν εἰς θεμέλια, ἐπειδὴ δὲ ὁμοιάζον πρὸς λίθους τοῦ Περικλείου περιβόλου, ἐπιστεύσαμεν ὅτι τὰ θεμέλια ἐκτίσθησαν διὰ λίθων, οἱ ὁποῖοι εἶχαν χρησιμοποιηθῆ εἰς τὸ Περικλείον τεῖχος, φυσικὰ ἀφοῦ εἶχε τοῦτο καταστραφῆ, ὅτι ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον κτισθῆ συγχρόνως πρὸς τὴν πρώτην οἰκοδομὴν τοῦ Τελεστηρίου, διότι καὶ τὸ Περικλείον τεῖχος τότε ἐκτίσθη, διὰ τοῦτο ἐδέχθημεν, ὅτι ἦτο ἐσφαλμένη ἡ γνώμη τοῦ Noack, καὶ ὡς πρὸς τὴν χρονολογίαν καὶ ὡς πρὸς τὸν προορισμὸν τῶν θεμελίων εἰς οἰκοδομὴν περιπτέρου στοᾶς σχεδιασμένης μαζὶ μὲ τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Τελεστηρίου.

Πρὸς καλλιτέραν μελέτην τοῦ ζητήματος ἀνεσκάψαμεν τὸ ἔδαφος πλῆσιον τῶν θεμελίων εἰς ὅλον τὸ βάθος καὶ ἐβεβαιώθημεν ἀσφαλέστερον, ὅτι τὰ θεμέλια εἶναι ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἐκτισμένα διὰ τῶν λίθων τοῦ καταρριφθέντος νοτίου σκέλους τοῦ Περικλείου περιβόλου καὶ καθίσταται πλέον ἀναμφισβήτητον, ὅτι ταῦτα δὲν ἐκτίσθησαν συγχρόνως πρὸς τὴν πρώτην κατὰ τὸ ἀρχικὸν Ἰκτίνειον σχέδιον γενομένην οἰκοδομὴν τοῦ Τελεστηρίου. Ἡ βεβαίωσις ὅτι τὰ θεμέλια ἐκτίσθησαν διὰ λίθων τοῦ καταρριφθέντος νοτίου Περικλείου τείχους σχετίζει τὴν χρονολογίαν τῆς οἰκοδομῆς των πρὸς τὴν γενομένην πρὸς νότον μεγέθυνσιν τοῦ Ἱεροῦ Περιβόλου καὶ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ νέου νοτίου τείχους, τὸ ὁποῖον συνηθίζεται μέχρι τοῦδε νὰ ὀνομάζεται «Λυκούργειον» καὶ νὰ πιστεύεται, ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν περίοδον τῶν ὑπὸ τοῦ ρήτορος Λυκούργου προκληθεισῶν οἰκοδομῶν μεγάλων δημοσίων ἔργων ἐν Ἀθῆναις. Ἡ οἰκοδομὴ τοῦ τείχους τούτου ἔπρεπε νὰ προηγηθῆ φυσικὰ τῆς καταρρίψεως τοῦ Περικλείου νοτίου τείχους, διότι θὰ ἔμενεν ὅλως ἀφρακτον τὸ ἱερὸν ἐπὶ ἱκανὸν διάστημα χρόνου πρὸς αὐτὴν τὴν πλευράν, ἂν τὸ Περικλείον τεῖχος κατερρίπτετο πρὸ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ «Λυκούργειου» καὶ τοῦτο θὰ ἀντέκειτο πρὸ πάντων πρὸς τὰς ἀντιλήψεις περὶ αὐστηροῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ Ἱεροῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἡ οἰκοδομὴ τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος θεμελίων προηγήθη τῆς οἰκοδομῆς τῆς Φιλωνείου στοᾶς, τῆς ὁποίας ἡ οἰκοδομὴ βεβαιώνεται ἐξ ἐπιγραφῶν ὅτι ἤρχισε πρὸ τοῦ 350, ἔπεται ὅτι καὶ ταῦτα καὶ τὸ λεγόμενον

«Λυκούργειον» τείχος ἐκτίσθησαν πρὸ τοῦ 350, καὶ δὲν ἔχουν οὐδεμίαν σχέσιν μὲ τὸ οἰκοδομικὸν ἔργον τοῦ Λυκούργου. Τὸν σκοπὸν τῆς κατασκευῆς τῶν θεμελίων ὀρίζομεν εἰς μελέτην μας δημοσιευομένην ἐντὸς ὀλίγου.

Καὶ ἄλλαι μικραὶ ἐργασίαι σχετικαὶ πρὸς τὰ ζητήματα αὐτὰ ἔγιναν παρὰ τὸν νότιον πυλῶνα τοῦ περιβόλου τοῦ Ἱεροῦ τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Καὶ ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος, τὸ ὁποῖον ἀνεκαλύψαμεν τὸ 1938 πρὸ τῆς βορείας εἰσόδου τοῦ Ἱεροῦ καὶ ἐχαρκτηρίσαμεν ὑποθετικῶς ὡς τὸν «δόλιχον», ἦτο ἀδύνατον νὰ συνεχισθῆ, διότι δὲν συνετελέσθη ἀκόμη ἡ ἀπαλλοτριώσις τῶν ιδιωτικῶν κητήσεων, ἐντὸς τῶν ὁποίων εὐρέθη τὸ οἰκοδόμημα.

Κ. ΚΟΥΡΟΥΝΙΩΤΗΣ, Ι. ΤΡΑΥΛΟΣ

4. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΛΕΥΘΕΡΩΝ

Ἡ ἐφετινὴ ἔρευνα ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ἀνεύρεσιν λειψάνων τῆς πόλεως Ἑλευθερῶν, ἧτις κατὰ τοὺς μελετήσαντας τὴν τοπογραφίαν τοῦ μέρους τοποθετεῖται εἰς τὰ περίξ τοῦ φρουρίου τοῦ Πανάκτου.

Δοκιμαστικαὶ σκαφαὶ γενόμεναι τῇ ἐπιβλέψει τοῦ καθηγητοῦ κ. Ὁρλάνδου παρὰ τὸ Χάνι τῆς Κάζας ἀπέδειξαν τὴν ὑπαρξίν ἀρχαίων κτισμάτων, ἦν ἄλλως τε ἐμαρτύρουν καὶ πολλὰ πῆλινα θραύσματα κατεσπαρμένα εἰς τὸ ἔδαφος.

Ἡ σκαφὴ ἀπεκάλυψε κατ' ἀρχὰς τὰ λείψανα εὐτελῶν τινων κατασκευῶν, πιθανώτατα οἰκημάτων ὑστέρων χρόνων, ὡς καὶ ταφικὸν περιβόλον χριστιανικῶν χρόνων μὲ τάφους κατεσκευασμένους διὰ μεγάλων πηλίνων καμπύλων πλακῶν τοποθετημένων ἐν σχήματι δικλινοῦς στέγης ἢ καλύβης.

Ὁμοιος τοιοῦτος χριστιανικὸς τάφος εὐρέθη καὶ ἐντὸς τοῦ κατωτέρου περιγραφομένου ναοῦ περιέχων ὡς μόνον κτερίσματα σφαιροειδῆς ἀγάνωτον ἀγγεῖον μετὰ μακροῦ λαιμοῦ καὶ λύχνον πῆλινον μετὰ στεφάνου ἐκ φύλλων¹.

¹ Ὁμοῖον ἀγγεῖον καὶ λύχνος εὐρέθησαν καὶ εἰς χριστιανικοὺς τάφους τῶν Θηβῶν (Κεραμόπουλλος Θηβαϊκὰ Ἀρχ. Δελτίον τ. 3 σ. 103 καὶ 104 εἰκ. 74 καὶ 75).